

Az 1791. évi erdélyi országgyűlés közoktatásügyi bizottsága.

Irta: Dr. GÁL KELEMEN.

II. József halála előtt, türelmi rendelete kivételével, összes rendeleteit visszavonta. Az ország fellélekzett. Németesítő iskola-politikája heves ellenzést váltott ki. Utódja, II. Lipót, azzal kezdte meg uralkodását, hogy visszaállította a József előtti alkotmányt s országgyűlést hívott össze. Az országgyűlés heves viták után megalkotja azt a törvénycikket, amely kimondja, hogy az ország igazgatásában ezután többé *idegen* nyelv el nem rendelhető. Az idegenen nem a latint, hanem a németet érti. A vallási sérelmek tárgyalása során pedig meghozzák a XXVI. törvénycikket, mely a protestánsoknak iskolai autonómiáját biztosítja. Nevezetes törvénycikk, mert a protestánsok az 1849. után bekövetkezett abszolutizmus ellen és később az 1867. utáni iskolai törvények megalkotása rendjén mindig erre hivatkoztak, ezzel verték vissza az autonómiájuk ellen intézett csapásokat.

Lipót Erdélyben is összehívta az országgyűlést Kolozsvárra. A rendek nagy számmal gyűltek össze. Kemény Farkas keményen ostromozta „József szabados uralkodását, mely még a magyar született anyanyelvnek is tört készítettet” s a magyar keserves ügye orvoslásához a törvény útján sem juthat, de dicsőíti emlékezetét, mert rendeleteit visszavonta. Hevesen tárgyalták a vallási sérelmeket is. P. Horváth Ferenc unitárius főgondnok Naplójában azt jegyzi meg, hogy a rendek csaknem hajbakaptak s kardot rántottak a vallási sérelmek tárgyalása közben. A végén is azonban új törvényt nem alkottak, mert attól féltek, hogy a különben igazságot kereső és jóindulatu királyt környezete megakadályozza a szentesítésben. Ezért csak egy néhány pontot írtak cikkelyekbe, a többire nézve bizottságokat rendeltek. Így küldötték ki a közoktatásügy rendezésére azt a bizottságot, melynek munkálatát a következőkben ismertetni akarjuk. Ez a javaslat sohasem lett törvény. Lipót nemsokára meghalt. A francia forradalom elterelte a kormány figyelmét és a lelkek érdeklődését az iskolák kérdéséről. A Martinovics-féle összeesküvés, a francia felvilágosodás szabadelvű eszméi félelembe ejtették a királyt, aki a patriarchális abszolutizmus kormányzási módszerét alkalmazta. Szigorú cenzurát léptetett életbe, hogy az alkotmányos szabadság eszméi meg ne mételyezzék a lelkeket. Országgyűlést nem hívott össze. Az ország

és vármegyék hivatalnokait nem választották, hanem kinevezték. Nemtörődés, szellemi tespedés ülte meg a magyar közélet vezetőit. Habár nem lett törvény e bizottság munkálatából, mégis több szempontból rendkívül érdekes és tanulságos. Mutatja mindennek előtt, hogy a három nemzet és négy bevett vallás országában hogyan tükröződnek azok a közoktatási problémák, melyeket Mária Terézia 1777-iki *Ratio*-ja óta a magyar közvélemény felvetett s József *Norma Regia*-ja óta az erdélyi protestáns körök oly heves ellenzéssel fogadtak.

Ebben a felekezeti vegyes – majdnem azt mondtam: felekezetközi – bizottságban a négy vallás legkiválóbb képviselői, koruk műveltségi színvonalán álló tudós, művelt elmék foglaltak helyet. Munkálatuk, mely 1793 január 17-től április 18-ig tartott, 11 ülés tárgyalásának eredménye, az akkori Erdély közoktatási közvéleményének kifejezője, összegezése azoknak a kívánságoknak, amelyek az iskolaügy rendezése érdekében a lelkekben éltek s foglalata azoknak az eszméknek, melyek az ország közművelődési politikájának alapjául szolgálhattak volna, ha az országgyűlés folytathatta volna munkáját. A bizottság elnöke: gróf Esterházy Nepomuk János, tagjai: Mártonffy József gyulafehérvári kanonok, br. Hadadi Wesselényi Farkas, gróf Hallerkői Haller József, Rosenfeld Frigyes, Tartler János, Cserei József, Szathmári Pap Mihály, a kolozsvári ref. kollégium theol. professzora és Pákei József, a kolozsvári unitárius kollégiumban a logika, metafizika és erkölcsi filozófiá tanára. Jegyző ez utóbbi. Előadónak megválasztják Mártonffyt.

A bizottság feladatát három ágúnak tekinti s e szerint javaslatát a *köznevelés rendszere, egy nyelvművelő társaság* és a *cenzura* köré csoportosítja. Eljárása az, hogy egyik ülésén rendszerbe szedi azokat a kérdéseket, melyekre feleletet kell adnia s azután rendre veszi a problémákat. A köznevelés célja az, hogy a társadalom részére erényes, jó erkölcsű és művelt tagokat képezzen. A nevelés tehát a társadalom céljához kell, hogy alkalmazkodjék. „Erdély politikai rendszere gyönyörű változatosságot mutat az egységben és egységet a változatosságban. Tehát a köznevelés rendszerének egynek kell lenni a politikai rendszer egységeért s különbözőnek változatosságáért.” Az egység azt kívánja, hogy a tanulmányok rendszere, felosztása, rendje, tanfolyama minden iskolában egyenlő legyen – általános körvonalaiban. A nemzetek különbsége – mely kisebb s kevésbé kényes a vallásokénál – azt kívánja, hogy, „mindenki a magáét, annak a sorsát, hasznát, többiekkel való kapcsolatát nemcsak általános vonásaiban, mint a többiekét, hanem teljesen megtanulja”.

A vallások különbsége, minthogy saját dogmáik, saját intézményeik és céljaik vannak, meg azt, hogy megmaradjon az a törvény, mely szerint minden felekezet más felekezet befolyása nélkül igazgatja magát. Ezért az iskolák igazgatása, alapjaik kezelése maradjon meg minden felekezet kebelében. Ez az egységet nem

* A bizottság eredeti jegyzőkönyvei nagyon gondos és szép írással az unitárius egyház levéltárában.

forгатja fel ugyan, de a közösséget akadályozni látszik; de csak úgy lehetne segíteni rajta, ha az egyes felekezetek alapjainak egy részét iskolaiaknak nyilvánítanák.

A köznevelés rendszerének ezek az alapvető elvei. Mária Terézia *Ratio*-ja egységesen akarja rendezni az egész közoktatásügyet, de ő az alkotmányos uralkodásnak némi látszatát még őrzi. II. József Erdély önállóságát hallgatólag szintúgy elismeri azzal a tényével, hogy Erdélyben a *Norma Regia*-t rendeli el, amely a *Ratio*-nak erdélyi viszonyokra való átdolgozása. De József lelke tele van a felvilágosodás államelméletével, amely az állam jólétén, boldogságán kívül nem ismer semmi más tényezőt, a történelem folyamán kifejlett alkotmányjogokat, nemzeti öntudatot. Ezért későbbi rendeleteivel az egész birodalom közoktatásügyét egységesen akarja rendezni, *uniformizálni*. A József halála után megerősödött nemzeti visszahatás sűrűn emlegeti az *educatio nationalist*, de nem azt érti rajta, amit mi, hanem az egész nemzet egységes nevelését. És milyen érdekes történelmi tény, hogy a javaslatnak ezt a vallások különbségét s az iskolai autonómiát hangsúlyozó referense az a volt jezsuita Mártonffy, aki annak idején a *Ratio*-t az erdélyi viszonyokra alkalmazta s felvetette azt a gondolatot, hogy a rendezésbe be kell vonni a protestáns iskolákat is. Az alapelvek e kitézésében jellemzően nyilvánul Erdély szelleme, amely az iskola céljának utilitárisztikus megfogalmazásában egyébként, mint a *Ratio* és a *Norma* is, egészen a 18. század felvilágosodását tükrözi.

A rendi tagoltság szellemét és gondolatvilágát tükrözi a javaslatnak az a része, amely arra a kérdésre ad feleletet, hogy *kiket kell tanítani? Az általános tankötelezettség* kérdését, melyet már József progjammjába vett, úgy oldja meg, hogy lehetetlennek mondja mindenkit törvénnyel kötelezni gyermekei tanítására. És igyekszik elzárni az útját, hogy a falusi ifjúság minden különbség nélkül a latin iskolákba tóduljon, a földműveléstől, ipartól elvonassék s a munkátlanok és semmirekellők számát szaporítsa. Törvénnyel ajánlja eltiltani, hogy gyenge tehetségű nem nemesek tudós iskolába küldessenek. Polgárok tehetséges, jó erkölcsű gyermekei felvehetők, hiszen szükség van rájuk a városi közigazgatásnál. „De a társadalom elveivel ellenkezik”, hogy mesterségre alkalmas polgári származású gyermekeket a latin és görög tanításával kínozzunk s nekik „hasznot nem hajtó” dolgokkal foglalkoztatjuk el. A nemes gyermekeknek szabad mindenféle korlátozás nélkül minden tudós (= latin) iskolába belépni. „Ezek között nincs egy sem, aki ha gyenge tehetségű is, legalább nagyobb uraknak szolgálatában hasznos ne lehetne”.

Ma furcsán hat, ha ezeket a sorokat olvassuk. De nem szabad felednünk, hogy akkor a társadalom rendileg volt tagolva s még több mint félszáz esztendő kellett, míg a korszellem odaért, hogy ezt a tagoltságot megszüntette. József korát messze megelőzően felvilágosodott szellemű volt, kinek szellemét történelmi elfogultság nem korlátozta, aki a népoktatás kérdésében korát félszázaddal megelőzte s mégis fenntartja a latin iskoláknál a kor-

látozást. Igaz, hogy nála a megokolás hangsúlya a szellemi proletárság megteremtésétől való félelemre esik. Történelmi álláspont-ról tehát ez a korlátozás teljesen megérthető, ha nem helyeseltető is.

Szinte mosolyt keltő az a mód, ahogy a falusiak tanításának szükségességét fejtegeti. Voltak – nemcsak akkor, hanem jóval későbbben is – sokan, akiknek az volt a véleménye, hogy a falusi népnek nem kell iskola. Ferencz alatt pl. Sándor Lipót nádor, aki a Martinovics-féle összeesküvés előtt őszinte jóakarattal támogatta a magyar iskolák ügyét, azután frontot csinált és hosszú felterjesztésekben fejtette ki azt az elméletét, hogy a falunak nem kell írás és olvasás, mert ezen az uton szűrődnek be a lelkekbe az állam nyugalmát és biztonságát veszélyeztető eszmék. A főherceg e felfogásával nem áll magára. Ezeknek szól az a fejtegetés, hogy a falusiak is emberek, ők is a társadalom tagjai, még pedig a mi társadalmunk tagjai, akiknek tudniok kell, hogy mik a kötelezettségeik a földesurakkal, tisztviselőkkel, fejedelemmel szemben, ők is keresztények és gazdák, akik nélkül nem lehetne élnünk. Ezekből a sorokból bizony nem csendül ki a nép kultúrájának magáért a nép emeléséért való dicsőítése. Mi tűrés-tagadás, itt a nemesi rend önző érdekeinek istápolása talál hangot. A latin nyelvet azonban a falusi iskolákból kidobja (*latinae grammaticae principia nihil ad rusticos*).

Nagyon haladott állásponton áll a *polgári iskolák* kérdésében, melyeket elméletileg már megszervez, de amelyek több mint félszáz esztendő mulva létesülnek csak. Eddig a magyar társadalom csak latin iskolákat ismert. Itt kínozták a latinnal azt a mesterembert vagy iparost és gazdát is, kinek soha az életben a legkisebb szüksége sem volt a latinra. A bizottság megszervezi most a polgári iskolát, melynek alsó vagy *rendes osztályának* tanításhoz az anyanyelv, *rendkívüli osztályában* magyar városokban, akik akarják, németül, szász városokban magyarul foly a tanítás. Azonban – itt a bizottság nem tud szabadulni a latin nyüegtől – a latint is kell tanítani, részben magukért az iparosokért és kereskedőkért, részben azokért, akik latin iskolába akarnak átmenni. Harmadik a tulajdonképeni *polgári osztály az illető városnak az anyanyelvén!*

A *grammatikai* iskolák a közéletben szükséges, hasznos és kellemes tárgyakat tanítanak. Egészen a *Ratio* gondolatvilága, mely nem ismer magasabb szempontot a haszonnál. Szervezetük semmiben sem tér el a korábban létező iskolákétól: 3 grammatikai és 2 humanitás vagy esztétikai évfolyamra tagozódnak. De eltér a művelődési anyag kiválasztásában és kezelésében. Hibául tudja be az iskoláknak, ha csak latint tanítanak, ha egy ismeretlen nyelvet egy másik ismeretlen segítségével tanítanak, mert nyelvek tanulása csak annyiban helyes, ha „az anyai nyelv művelését foglalja magában”. Mennyire modernül hangzik ez akkor, amikor a *Ratio* szerint a latint a latin segítségével s a József rendelete szerint meg a németével, tehát szintén egy ismeretlen nyelvvvel kell tanítani s mikor a magyar csak másfél évtized mulva 1806-

ban, a második *Ratio*-ban, lép elő ebbe a megtisztelő (!) állásba. De igaz, hogy az 1790–91. évi 45. törvénycikk kívánja, hogy a magyar legyen a latin vehiculuma. A németet a magyar és székely nemzet iskoláiba *rendkívüli tárgy*-ként veszi fel, valamint a magyart is a szászokéiba. De a bizottságot a neohumanizmus szelleme is érinti, mert a nyelvek közé felveszi a görögöt is, amint a bizottság ugyancsak Mártonffy sürgetésére felvette annak idején a *Norma*-ba is. Sajátos erdélyi vonás, amely a protestáns kollégiumok teológiai tanfolyamaiért válik szükségessé. És a bizottság újból hangsúlyozza, hogy *minden nyelvet az anyai nyelv segítségével kell tanítani*; de a latint felsőbb osztályokban latinnal. A javaslat az anyanyelv tanítására egy *chrestomathiát*, olvasókönyvet ír elé s ezzel megelőzi a második *Ratio*-t, amely a magyarnyelvi tankönyv szükségéről egy szót sem szól.

A *humanior* osztályok célja: a gondolatok szép kifejezésére való képesség kötött vagy kötetlen beszédben. A bizottság hű marad a régi magyar iskola művelődési eszményéhez: a közélet fórumán készségesen, ügyesen szónokló férfi ideáljához. A régi harcos, kardforgató, törököt verő katona nemzetből a Habsburg-ház uralma óta lassanként a régi alkotmányát védő, közjogi sérelmeket felpanaszló, az ország és megye gyűlésein gravaminális politikát űző, hevesen mennydörgő szónok-nemzet lesz. S az iskola a nemzetet ebben a hajlandóságában csak támogatja és erősíti. De a javaslat figyelmeztet, hogy nem kell kínozni a tanulókat versek készítésével, mert a „közéletben nincs nagy hasznuk”. Milyen helyes utasítás, ha meggondolom, hogy nekünk ezelőtt 40–45 esztendővel írásbeli dolgozatul verseket kellett készítenünk, ha volt tehetségünk rá, ha nem. És kívánja, hogy az anyai nyelvtan teljes ismeretét kell kívánni és stílusokat iratni.

Magasabb iskolákon érti a filozófiai, jogi, orvosi és teológiai fakultásokat, de nemcsak az egyetemeken, hanem az akadémiákon, vagy protestáns műszóval élve: a kollégiumokon is. Itt a tárgyat nem írja elé oly szorosán, mint az alsó fokon, hanem a bevett vallások kollégiumainak alapítványaik és szervezetük szerint bizonyos szabadságot ad s csupán az általános elveket és a tanulmányok rendjét kívánja megállapítani, de úgy, hogy az átmenet egyik felekezet kollégiumából a másikéba lehetséges legyen. A filozófiai fakultást a többiek előiskolájául tekinti s kívánja, hogy a filozófiai kurzus elvégzése nélkül más fakultásokra senkise bocsáttassék. Ez a filozófiai tanfolyam három éves. A középiskola három utolsó évének a helyén van s nagyjában megfelel annak. Ma nem értjük, hogy miért nevezik filozófiának ezt a tanfolyamot, amelyben fizikát, természetrajzot, matematikát, politikai történelmet és statisztikát is tanítanak. De mindjárt könnyebb lesz megérteni, ha a német típusú egyetem nyelv-, bölcsészet- és történettudományi fakultására gondolunk, melyet a közéletben filozófiai karnak s hallgatóit filozoptereknek neveztek. És ha meggondoljuk, hogy ez a fakultás még a német egyetemeken is csak későre tudta kivívni egyenrangúságát a többivel. A harmadik évben az esztétika mellett a *magyar irodalmat* is előírja s ezzel megint jóval megelőzi

korát. Csak az a szomorú, hogy a magyar irodalomnak még egy félszázadot kellett várnia, míg tényleg bekerült az iskolai tanulmányok sorába. És előírja a *paedagógiát*, igaz, hogy csak rendkívüli órákban, azoknak, akik nevelők, tanítók vagy professzorok akarnak lenni. Ez Magyarországon nem új gondolat, mert az első *Ratio* már ismeri a *Collegium repetentium* intézményét, amely mai szóval nem egyéb, mint *tanárképző intézet*. Azonban gyakorlatilag nem ment át az életbe, mert sem a katolikusoknak, sem a protestánsoknak nem volt ilyen intézete. A jobb diákok az iskola padjaiból egyenesen az alsó osztályok tanári – akkor úgy mondták: *publicus praeceptor* – székébe ültek s onnan boldogították a nebulókat. Tanárai (professzorai), külföldi egyetemeken járt tanítói csak a felsőbb osztályoknak, az u. n. filozófiai kurzusnak voltak. Ezért nagyon behatóan szól a jó tanárról, kinek három tulajdonság szükséges: tanulni vágyás, az igazság szeretete és türelem. És hangsúlyozza, hogy erre a hivatásra alaposan készülni kell, mert tudni valamit és tanítani tudni két különböző dolog. Az sok, ez nagyon kevés ember tulajdona. *Seminariumokat* kell szervezni minden kollégiumban, ahol egy külön szaktanár tanítsa a harmadik évfolyamra a *candidatusokat* – addig is, míg egyetemet lehet felállítani. De ez már nagyon szükséges, mert nincs műveltebb ország, melynek ne volna egyeteme. Aztán *pedagógiai könyvtárt* kell felállítani, hogy az ifjak ott olvashassanak. Egész modernül hangzó kiváncsi vagyok még ma is! Nincs ártalmasabb dolog az ifjúságra, mint mindég új és tapasztalatlan *paedagogusokat* tűrni, akik nagyon rövid időközökben változnak. A tanároknak jó fizetést, nyugodt megélhetést kell biztosítani. Külső tisztelettel, társadalmi megbecsüléssel körülvenni, jutalmakkal buzdítani s közterhektől felmenteni. Akinek nincs meggyőző, magával ragadó előadó készsége, azt a természet nem tanárnak teremtette.

Még ma is helyes és időszerű javaslatok, melyek ma, 150 esztendő múlva is megszívlelendők s részben csak – *pium desideriumok!*